

**„MINDEN PAP ÚJSÁGÍRÓ ÉS MINDEN JÓ ÚJSÁGÍRÓ PAP”
Czapik Gyula temesvári lapszerkesztői tevékenysége**

KLESTENITZ TIBOR

ABSTRACT

When Gyula Czapik was appointed to bishop of Veszprém in 1939, many press organs emphasized that the new prelat had originally worked as a journalist. The theoretical journal of Hungarian journalists, A Sajtó, for example, drew a direct parallel between journalists and clergymen, stating that „every priest is a journalist and every good journalist is a priest”.

Born in Szeged in 1887, Czapik spent most of his childhood in his father’s small printing shop. As a young and highly qualified priest in the diocese of Csanád, the world of publishing was a natural medium for him, and in 1916 he took over the editorship of the clerical journal Havi Közlöny, which had a long tradition. His work quickly brought him recognition, and he continually improved and diversified the content of his magazine, with a strong emphasis on direct and open communication with readers. As a sign of his esteem, the possibility of merging his provincial journal with a Budapest weekly was a serious consideration, and he got the commission to edit the Temesvár supplement of the newly established Catholic daily Neue Post.

The study traces Czapik’s early career as an editor and his work as a newspaper producer in Temesvár, revealing how the two seemingly different vocations, pastoral and journalistic, defined the young cleric’s work.

Kulcsszavak: katolikus sajtó, egyházi folyóiratok, Czapik Gyula, Havi Közlöny, Temesvár

BEVEZETÉS

Amikor 1939-ben Czapik Gyulát veszprémi püspökké nevezték ki, számos sajtóorgánium kiemelte, hogy az új főpásztor eredetileg újságíróként dolgozott. Így tett a hazai zszurnaliszták tudományos folyóirata, *A Sajtó* is, amely egyenesen párhuzamot vont a lapkészítők és a lelkészek munkája között: „Minden pap újságíró és minden jó újságíró pap”

¹ – állapította meg.

Jelen tanulmány Czapik szerkesztői és kiadói pályakezdését, az 1910-es években a temesvári *Papok Lapja* készítőjeként végzett tevékenységét kívánja bemutatni, feltárva, hogy ez a két, egymástól első látásra igencsak eltérőnek tűnő hivatás hogyan határozta meg az ifjú klerikus munkásságát.

A SZEGEDI CZAPIK CSALÁD

Czapik Szegeden született 1887. december 3-án. Apja a könyvkereskedőként dolgozó idősebb Czapik Gyula, anyja a nemesi családból származó Galántai Balogh Mária volt.² Az eredetileg Endrényi Imre cégénél alkalmazott apa remek kereskedői érzékkel rendelkezett. Egy visszaemlékező szerint például „Minden diákot kivétel nélkül ő szolgált ki. Nemcsak személyesen ismert minden diákot, hanem a diák családját is jól ismerte. Tudta, ki a jeles diák, ki a szekundáns és minden diáknak egyúttal atyai tanácsadója is volt. Érthető hát, hogy kivételes népszerűségnek örvendett.”³ A gondosan összegyűjtött bizalmi tőkét felhasználva, nem sokkal fiának születése után önállósította magát: a cégbíróság 1892. december 15-én jegyezte be Czapik Gyula könyv- és papírkereskedő egyéni cégét, amely a Kárász utca 14. szám alatt működött. A vállalkozás később nyomdaüzemmel is bővült: itt készült a *Magyar Műkertészek Szakközlönye* című, havi kétszer megjelenő folyóirat. A műhely igen szerény volt, olyannyira, hogy egyetlen nyomdászstatistika sem vette számba.⁴

Az apró nyomda ugyanakkor döntő hatással volt az ifjabbik Czapik fejlődésére. Az őt jól ismerő újságíró, Ijjas Antal leírása szerint „Apja boltjának hátsó helyisége mögött apró kis nyomda, néhány öreg szedőszekrény, pár száz betűvel, inkább csak afféle nyomdai apróságoknak, gyászjelentéseknek és hasonlóknak elég, lábbal hajtott elaggott nyomógép. Legkedvesebb emlékei, amelyekről sokszor beszélt még mint püspök és érsek is: gyermekkori játékok helyett szedni tanult meg és maga is hajtotta a nyomógépet.”⁵ A Kárász utcai kis könyvkereskedés társadalmi találkozóhelyként is működött: „Félig-meddig amolyan irodalmi kaszinónak számított, ahol az akkor Szegeden élő írógárda adott egymásnak barátságos tereferére sokszor találkozót. Ez az írói kör azután olyan nevekkal ajándékozta meg a magyar irodalmat, mint Mikszáth Kálmán és Gárdonyi Géza.”⁶ A könyvesbolt apró, de

fontos szerepet játszott a szegedi Katolikus Kör megalapításában is, hiszen itt volt a törzshelye annak az informálisan szerveződő társaságnak, amely a bolt pultján elhelyezett aláírási íveken kezdte meg a kör támogatóinak összeírását.⁷ Czapikról az is tudható, hogy nem rokonszenvezett a szociáldemokrata törekvésekkel; a nyomdászok szakszervezeti orgánuma szerint például: „Ez az úr arról nevezetes, hogy a munkások minden mozgalmának halálos ellensége. A szegedi sztrájk idején az árszabályt nemcsak elfogadni vonakodott, de megtette azt, hogy maga próbálta boldogítani szorongatott társait suszterolással [sztrájk töréssel].”⁸

Czapik Gyula ugyanakkor a századforduló után komoly anyagi nehézségekkel nézett szembe, hiszen 1902–1903 folyamán számos alkalommal rendelték el ellene végrehajtási eljárást, hogy hitelezőit ingóságainak elárverezése útján elégítsék ki.⁹ A vállalkozó a nehézségek következtében fizetéképtelenné vált, 1903. október 15-én csődeljárást indítottak ellene. Ráadásul kiderült, hogy nem vezette megfelelően az üzleti könyveket, ezért a törvényszék „vétkes bukásért” száz koronára büntette. (Ez egyébként kifejezetten enyhe ítéletnek számított.)¹⁰ A csődeljárást ugyanakkor már 1904 februárjában lezárták, a nyomdát pedig egy nőrokon, Skultéty Lászlóné Czapik Júlia vitte tovább.¹¹

Az ifjú Czapik Gyula középiskolai tanulmányait a szegedi piaristáknál végezte, majd úgy döntött, hogy egyházi pályára áll. 1906-ban lépett be a csanádi egyházmegyébe, a kivételes tehetségét gyorsan felismerő Dessewffy Sándor püspök Bécsbe, a Pázmáneumba küldte tanulni. A császárvárosban szentelték pappá 1910-ben, ezután hazatért egyházmegyéjébe, ahol Nákófalván látott el kápláni szolgálatot. Az új püspök, Csernoch János azonban kisvártatva visszaküldte Bécsbe, ahol az Augustineumban – az Osztrák–Magyar Monarchia egyházi hierarchiájának elit-jét kinevelő intézetben – végezte posztgraduális teológiai tanulmányait. Minden szigorlatát kitüntetéssel végezte, majd teológiai doktorrá való avatása után ismét hazatért. Egy évig tevékenykedett segédlelkészként Nagybecskereken, ahol börtönlelkész is volt. 1913-ban Glattfelder Gyula püspök a temesvári teológia tanárává nevezte ki, valamint egyéb feladatokkal is megbízta. „Előbb a kisszeminarium prefektusa, aztán a teológusok tanulmányi felügyelője lett, szerepelt mint a szegények ügyvédje és szentszéki ügyész. Később a szeminarium aligazgatója lett. [...] sokoldalú munkássága és élénk tevékenység elismerésül már 7 évi papi működés után szentszéki tanácsos lett.”¹² Az egyházi ranglétrán való gyors előrehaladásban bizonyára az a tényező is szerepet játszott, hogy az ifjú klerikust konzervatív, szigorúan egyházas felfogás jellemezte, aminek kialakulásában bizonyára a Pázmáneum játszotta a döntő szerepet. Idősebb korában írt visszaemlékezése szerint a bécsi intézetben a „szabadabb felfogás” teljességgel ismeretlen volt. „Mi is kritizáltunk, sőt sokszor debacháltunk [dühösködtünk], de mindig a jobbat akartuk, több buzgóságot, időszerű pasztorációt kívántunk.”¹³

Czapiknak az egyházon belüli megítélését a kezdetektől befolyásolta családi háttere. Nem sokkal halála előtt, 1956-ban megosztott egy személyes emléket arról, hogy hogyan zajlott le felvételi beszélgetése a temesvári teológián. „A bizottság egy kanonok tagjának arra a kérdésére, hogy mi az édesapám foglalkozása, azt válaszoltam: Nyomdász volt, pillanatnyilag könyvkereskedő. A kanonok erre különös érdeklődéssel kérdezte: Eszerint rossz könyveket is olvasott? Ez a kérdés érzékenyen sértette önérzetemet és ingerülten válaszoltam: Ha rossz könyveket olvastam volna, akkor most nem állnék a bizottság előtt. Válaszomról még aznap értesült Csernoch János püspök. Kíváncsi volt rám és magához hívatott. Erősen firtatta az okot, ami miatt teológusnak jelentkezem. Felvilágosító szavaim után megkérdezte, mennék-e Bécsbe a teológia elvégzésére.”¹⁴ Ez az elbeszélés – mint az az idős emberek visszaemlékezéseivel gyakran előfordul – részleteit tekintve pontatlan,¹⁵ mégis sokatmondó. Egyrészt rávilágít arra, hogy a hagyományos felfogást követő klerikusok milyen gyanakvással tekintettek a „rossz”, azaz egyházellenes könyvek olvasásának pusztán elméleti lehetőségére is; ugyanakkor arra is rámutat, hogy az ifjú klerikusnak mekkora szerencséje volt a csanádi püspökkel, a fiatalabb korban a Katolikus Néppárt újságírójaként és politikusaként tevékenykedő Csernoch Jánossal, aki átlátta a modern tömegkommunikáció jelentőségét, a sajtó egyházi felhasználásának fontosságát.¹⁶

A KEZDŐ SZERKESZTŐ A TEMESVÁRI *HAVI KÖZLÖNY* ÉLÉN

A csanádi egyházmegye papi szaklapja a nagy múlttal rendelkező *Havi Közlöny* volt, amelynek kiadása 1878-ban indult meg. Szerkesztője 1900-tól Kováts Sándor volt, aki a szeminárium prefektusaként, majd a morális teológia tanáraként is tevékenykedett. Kováts karrierjében komoly törést okozott, hogy – noha az első helyen jelölték – 1905-ben nem sikerült megszereznie az áhított katedrát a budapesti egyetemen. Az esetet követően „előbb letargiába, majd később súlyos dipszomániába [időszakos, tudatmódosulással járó ivási kényszerbe] esett. Ezért kísérelték meg inkább parókiára tenni, majd, mivel a remélt javulás ott sem következett be, nyugdíjazták.”¹⁷ Elképzelhető, hogy Czapik már 1913-tól kezdve besegített a nehézségekkel küzdő Kovátsnak a lap kiadásába – erre utalhat legalábbis, hogy hivatalos önéletrajza szerint már 1913-tól a *Havi Közlöny* szerkesztője volt.¹⁸

Czapik 1915 elején arról értesítette az előfizetőket, hogy az ekkor 33. évfolyamában járó orgánum tulajdonjogát és kiadását átvette Kovátstól, akit „egyéb tevékenysége most nagyon lefoglal”. Egyben ígéretet tett a következőkre: „A lapot a tudományos irányzat fönntartása mellett főleg praktikus irányban akarom fejleszteni. Nagy súlyt fektetek majd ezért olyan rovatokra, melyek a lelkipásztorkodó papság nehéz munkáján akarnak könnyíteni, milyenek: szentbeszédvázlatok, hitoktatási vázlatok,

beadványok közlése.¹⁹ A változsról az országos szaksajtó is beszámolt: a *Religio*, a katolikus klérus legrégebbi lapja köszöntötte az új temesvári szerkesztőt, továbbá közölte a lap rendszeres cikkíróinak listáját, akik közül a mai olvasók számára Vass József és Zadravecz István neve lehet a leginkább ismerős.²⁰

Egy ilyen horderejű változás esetén természetes elvárás, hogy az új szerkesztő vezércikkben forduljon a lap olvasóihoz, amelyben bemutatkozik és felvázolja programját. A *Havi Közöny* esetében azonban ennek nem találjuk nyomát: az új éra első lapszámát Vass József cikke nyitotta meg, amely arra buzdította a klerikusokat, hogy ragadják meg a világháború hatására a hívek körében felerősödő vallási buzgóság nyújtotta lehetőséget, és tegyenek meg mindent az egyházi megújulásért. Ennek érdekében új érintkezési formák és módszerek alkalmazását, missziók, konferenciák tartását, hitbuzgalmi és társadalmi egyletek alapítását, családlátogatásokat, illetve „a gyónatószerk modern és gondos” kezelését ajánlotta figyelmükbe.²¹ Ez a cikk tartalmát tekintve egyértelmű programadást jelentett a lap jövőjére nézve, a változások személyes oldalát azonban teljességgel érintetlenül hagyta.

Maga a szerkesztő – igen szokatlan módon, de teljesen tudatosan – csak fél évvel később, a júniusi számban köszöntötte az előfizetőket, amit azzal indokolt, hogy a lap átvételekor nem kívánt „pártfogást koldulni”, hiszen ekkor csak ígéreteket adhatott volna jövőendő munkájára vonatkozóan. Időközben azonban, írta, bebizonyította szerkesztői képességeit: „Szerénytelenség lenne ugyan, ha magam állapítanám meg e lapnak mostani értékét; nem is teszem. Az a sok, illetékes helyről jövő elismerő szó és a megrendelők növekvő száma merészkedheti néki e soroknak tollamat. Üdvözetem köszönet azoknak is, kik el nem hagytak. Üdvözetem szívből jövő Istenhozta azoknak, kik most állottak mellém. A pártfogáskérésem pedig őszinte beszéd: mindazok, akik a lapot járatták, annak díját tisztelettel kérem, mihamarabb küldjék is be.”²²

Ezt az epizódot azért is érdemes kiemelni, mert rámutat Czapik egyik jellemző szerkesztői vonására, az olvasókkal való közvetlen és nyílt kommunikáció előnyben részesítésére. Soha nem hallgatta el például a gyakorlati nehézségeket. Csak egy esetet említve: 1916 tavaszán részletesen beszámolt arról, hogy a nyomda „a papírdraguláson kívül állítólagos munkabérdragulás és festékdragulás címén körülbelül 700 koronával emelte föl a lap előállítását”. Ezt követően hangsúlyozta, hogy ennek ellenére nem emeli az előfizetési díjakat, csupán a hátralékok rendezésére, illetve – alkalom adtán – a *Havi Közöny* lehetséges új előfizetőknek való ajánlására kéri olvasóit.²³ Czapik arról is nyíltan írt, amikor panaszok merültek fel szerkesztőelődje ellen, aki már befizetett összegeket is megpróbált kintlévőségként behajtani. Az ifjú klerikus ekkor kijelentette: „Egyes Paptársak rám is nehezteltek emiatt. [...] vegyék már egyszer tudomásul, hogy Dr. Kováts úr könyvvezetéséhez és követeléseéhez

semmi közöm. Amikor a *Havi Közlönyt* megvettem, a hátralékok behajtásának jogát magának tartotta [fenn].”²⁴

Az orgánum igen változatos rovatstruktúrával rendelkezett. A lap élén általában a *Lelkipásztor* című rovat állt, amelyben terjedelmes cikkek adtak gyakorlati tanácsokat, osztottak meg tudnivalókat a különböző társadalmi csoportok, például a munkásság vagy az értelmiség pasztorálásával kapcsolatban. Az *Erkölcstan* rovat egyes konkrét élethelyzetek erkölcsi megítélését világította meg, *Gyakorlati esetek* cím alatt pedig különböző gyónási esetek, morális dilemmák egyházi értékelését közölték. A *Liturgia* rovat az egyházi szertartásokkal kapcsolatos kérdéseket vitatta meg. Az olvasók számára komoly gyakorlati jelentőséggel bírt a *Szónoklati anyagok* című rész, amely a mindennapi gyakorlatban is felhasználható prédikáció- és beszédvázlatokat adott közre. A *Hitoktatás* rovat szintén tartalmazott kidolgozott óravázlatokat, de emellett szakcikkeket, módszertani útmutatókat, a tanterekben használható fegyelmezési ötleteket is közölt. Külön rovatok tárgyalták az egyházi zene, az egyházművészet, az egyesületi élet és az egyházjog kérdéseit. *Acta et Decreta*, illetve *Rendeletek és Döntvények* címek alatt a plébánosok számára fontos szentszéki, illetve magyar állami rendelkezésekről adtak hírt. *Irodalom* cím alatt a könyvek és folyóiratok szemléjét nyújtották, többnyire röviden, az adott kiadványok gyakorlati felhasználhatóságát is értékelve. Az aktuális egyházi híreknek két rovatot szántak, a *Figyelő* a kül-, a *Krónika* pedig a belfölddel foglalkozott. Ennek a két rovatnak viszont feltűnően kis terjedelmet szenteltek – ennek bizonyára az volt az oka, hogy a hírszolgálat céljára létezett egy nagy hagyományokkal és komoly olvasottsággal rendelkező budapesti szaklap, a hetente megjelenő *Egyházi Közlöny*.

Ez volt tehát az induló rovatstruktúra, amit azonban idővel újabb egységek színesítettek, például a *Lelkipásztorkodástörténet*; a *Medicina Pastoralis*, ami a beteg, betegségek és a lelkipásztori hozzáállás kérdéseit tárgyalta; illetve a *Szociológia* rovat, amely gyakran ejtett szót a nők helyzetéről és a politikai jogok kérdéséről. Áprilisban indult el a *Tárca* rovat, amelyben állandó elemmé vált az *Öreg plébános levelei* című sorozat.²⁵ Ezt maga Czapik írta, aki azt képzelte el, hogy egy idős, mondandójába állandóan latin kifejezéseket keverő, kissé már szórakozott plébános milyen gyakorlati tanácsokat adna saját élettapasztalataira támaszkodva ifjú kaplánjának. Az ironikus, néha kritikus, de mindig jobbító szándékú írások gyorsan népszerűvé váltak. Az öreg plébános egy alkalommal például arról számolt be, hogy a szerkesztő legalább négy-öt éven keresztül minden számban közölni kíván tőle egy írást egy-egy lelkipásztori baklövéséről; ami nagyon megijesztette őt, mivel emlékeiből alig tíz fő- és néhány mellékbaklövését tudta összeírni. Ezért az olvasókhoz fordult a következőkkel: „Kedves Paptársaim! Ezennel pályázatot hirdetek idegen bakokra! Küldjétek szőröstül-bőröstül a szerkesztőségbe ezeket s az öreg plébános mint vérbeli vadász megüti és vadlével leönti a bakgerincet. De ki-ki a

saját zsákmányát küldje be, idegent ne, mert az öregúr pennájával nem akar senkit szűrni. Azonban, ha akadna itt-ott nem eredeti zsákmány is, majd kiszedem én abból a szűrő csontokat. Ennek, jó Paptestvéreim, a fele sem tréfa ám. Mennyit lehetne használni így a jó ügynek! Mert ha Péternek vagy Pálnak sikerül valami, azt leközli, vagy legalább közli paptársaival; azonban ha valami nem sikerül, úgy gondolkozik: si taces, philosophus manes [ha hallgatsz, bölcs maradsz]. Pedig nagyon sokszor a papoknak ugyanazon nehézségei vannak, s ugyanazon nehéz ügyben százan meg százan hasonlóan tévednek. Ha a 100 közül az első megmondta volna, lám én ezért meg ezért elsóztam a dolgot, a többi 99 nem tévedett volna hasonlóképpen.”²⁶

Amint később Ijjas Antal kiemelte, ez a rovat jelentette a fiatal Czapik szerkesztői hozzáállásának legjellegzetesebb példáját. „Érdekes volt és a szerkesztőnek legbensőbb egyéniségére vet világot, hogy a lelkipásztorkodó papsághoz szólva, a pasztorálás fiatal tudósa az *Öreg plébános levelei* című rovatot vezette s itt nyilvánult meg egyik legrejtettebb vonása, a bölcs humor: hónapról hónapra az egész ország papsága várta ezeket a szeretettel és szikrázó tréfákkal átjárt »leveleket«, amelyek tulajdonképpen kerek, tündöklő novellák, formájuk tökéletesen felveszi egy latinos beszédű öreg plébánosnak fiatal káplánja számára szánt nyájas és szeretettel fullánkos, tanító korholásait.”²⁷

FEJLŐDÉS, ÁTALAKULÁS ÉS VÁLSÁGJELENSÉGEK: A PAPOK KÖZLÖNYE (1917–1919)

A lap elterjedtségéről sajnos nem rendelkezünk adatokkal, a közvetett jelek azonban arra engednek következtetni, hogy a *Havi Közlöny* Czapik vezetésével fejlődésnek indult, ugyanis 1917-től már havonta kétszer jelent meg. A változás részeként új címet is kapott *Papok Közlönye* (ezelőtt *Havi Közlöny*) formában. Az egyházszónoklati anyagot havonta egyszer megjelenő mellékletként szervezték újjá, aminek a *Pázmány Péter* címet adták. Ez a tartalom egészen biztosan komoly vonzerőt jelentett az előfizetők számára, hiszen a mellékletet csak azok kaphatták meg, akik a főlapra is előfizettek. A szerkesztő ugyanakkor ünnepélyesen megígérte, hogy a kiadvány szellemisége változatlan marad: „Egyházas, Jézus Szentséges Szíve szerint való katolikus érzés, korszerű, de mindenben orthodox teológiai készség, praktikuság, élvezhetőség az irányelveim. Amint eddig, úgy ezután is elhagyok mindent, ami gerinctörő személyi kultusz lenne.”²⁸ 1917-től a *Krónika* rovat terjedelmesebbé vált, valamint megjelent a papság személyi híreit közlő rovat, ami korábban teljesen hiányzott a lapból.

Egyes részinformációkból ugyanakkor az is megállapítható, hogy a szerkesztőség életében ekkor jóval nagyobb szabású változások is bekövetkezhettek volna. Ennek

háttere, hogy a fővárosban megjelenő *Egyházi Közlöny* befolyásos tulajdonos-szerkesztője, Gerely József 1915-ben meghalt,²⁹ az orgánum sorsa pedig, amelynek vezetését egy világi újságíró, Hivatal József vette át, ezután bizonytalanná vált. A jezsuita Bangha Béla³⁰ által Budapesten szerkesztett, elsősorban a konzervatív katolikusokat megszólító *Magyar Kultúra* című folyóirat 1917 elején arról adott hírt, hogy egyesek a két szaklap egyesítését látták volna kívánatosnak. „Mi ugyan legjobban szeretnénk volna, ha a teológailag elsőrendű *Papok Közlönye* szerkesztőtől felkerül Pestre, s az inkább hírszolgálatra berendezett *Egyházi Közlönnyel* egyesül, miután mégiscsak kívánatos dolog, hogy a papi szakközlönyt ne világi, hanem papi főszerkesztő vezesse s az *Egyházi Közlönynek* a Gerely-éra után csakugyan nem ártana valamivel több papi szellem és több teológiai tartalom. A terv az volt, hogy Czapik lesz a főszerkesztő s a lap szellemi és teológiai tartalmának irányítója, Hivatal József pedig a hírovat s általában a zsurnalisztikai rész vezetője. Sajnos, az egészséges terv csak terv maradt. Egy egész papi szakközlönyt helyett tehát kettő lesz, holott ezek éppen egymást kiegészíthetve nyújthattak volna teljesebbet. Azonban reméljük, hogy ez az elhelyezkedés nem végleges; az *Egyházi Közlönynek* is csak ilyenféle alapon merünk jövőt jósolni.”³¹

Egy másik jel arra mutat, hogy Czapik szívesen vállalta volna a budapesti megbízást. A *Papok Közlönye* egyik szerkesztőségi üzenete ugyanis – válaszként egy ismeretlen tartalmú levélre – elmondja: „Igen, komoly tárgyalások folytak. Magam is kedvvel mentem volna. Sed magis volo obedientiam... [De inkább akarok engedelmeskedni].”³² Az utóbbi megjegyzés talán arra utalhat, hogy a csanádi egyházmegye vezetése nem nézte volna jó szemmel a teológiai tanár terveit, ami eleve lehetetlenné tette a budapesti küldetést.

Időközben Czapik egy másik egyházi lapvállalkozásban is szerepet kapott – ami jól jelzi, hogy a döntéshozók egyre inkább számoltak a fiatal és tehetséges klerikussal. 1917 nyarán az országos társadalmi szervezet, a Katolikus Népszövetség Bangha Béla kezdeményezése nyomán megvásárolta a Budapesten megjelenő *Neues Kleines Journal* című lapot, amelyet katolikus szellemben átszerveztek, és augusztus 1-jétől *Neue Post* címen jelentettek meg. Az orgánum fő célja az volt, hogy erősítse a hazai németiség lojalitását a magyar állam iránt.³³ A lap temesvári mellékletet is megjelentetett 1917. október 5-étől *Temeswarer Neue Post* címmel, amelynek szerkesztői teendőit Czapik látta el. A melléklet ugyanakkor az indításával egyidőben megszűnő helyi katolikus lap, a *Die Zeitung* évfolyamszámozását vette át, amelynek a kiadásában Czapik egyes források szerint már 1915-től szerepet kapott.³⁴ A *Temeswarer Neue Post* igen szerény orgánum volt, amely mindössze egy oldalon jelent meg, a terjedelem felét reklámok, felét pedig rövidhírek tették ki. Kezdetben mindössze hetente kétszer adták ki, 1917. december 1-jétől tértek át a napi megjelenésre.³⁵ A vezércikk mint műfaj először december 3-án jelent meg a lapban.³⁶

A *Papok Közlönye* esetében az olvasói igények kiszolgálása idővel egyre nehezebb feladatot jelentett, hiszen az első világháborús hátország viszonyai, a társadalmi elégedetlenség növekedése, a megélhetési körülmények romlása a klérus életviszonyaira is hatással volt. Érdekes példája ennek az az olvasói levél, amelyet 1917 telén közölt a már említett *Magyar Kultúra* Toldy Jenő kiskunfélegyházi plébános tollából. A szerző örömmel emlékezett meg ugyan a *Papok Közlönye* megújulásáról, azonban mégis komoly kritikát fogalmazott meg a papi szaksajtóval szemben: „Jó idő óta érzem és látom, hogy ezek a lapok mást adnak és én mást várok. Amit adnak: jól kidolgozott, kellemes cikkek, összeszedve minden mezőről. De nagyon keveset írnak arról, ami az egész katolikus magyarságnak, főleg pedig annak a 9, vagy nem tudom, hány ezer egyházi személynek legigazibb ügye, szükséglete, érdeke, feladata és nehézsége. Ritkán, vagy keveset írnak a magyar kat. egyház legégetőbb sebeiről, azokról a problémákról, melyekbe egyházunk és papi státusunk minden lépésnél belebotlik, azokról a mindennapi kérdésekről, melyek nagyon sok papi ember agyát nyugtalanítják.” Toldy szerint a szaklapok legfeljebb csak elvétve, apróbetűs cikkekcskében foglalkoztak a klerikusok problémáival, pedig égetően szükségesnek ítélte volna a kényes kérdések tárgyalását, „nyílt, őszinte szavakat felfelé és lefelé egyaránt” – de természetesen a tiszteletlenség és a féltelenség mellőzésével. Ezzel szemben úgy látta, hogy „Az egyházi sajtóból is messzire kiállt a papság fásultsága. Ennek a sajtónak tele kellene lenni a papság tapasztalataival, nyilatkozataival, panaszaival, kívánalmaival; de alig szól itt-ott egy árva hang a nagy, gyámoltalan, siket csendben.” Ezért arra szólította fel végül a papi szaksajtót, hogy nőjön fel hivatásához, „zavarjon vizeket, tárja fel a bajokat, keressen orvosságot, teremtsen közvéleményt, mozdítson, unszolja elhatározásokat!”³⁷

Czapiak szerkesztőként konstruktívan viszonyult a munkáját érő kartársi kritikához, és olyan írást közölt, amely helyt adott Toldy véleményének, egyben azonnal tovább is gondolta azt. A cikk szerint az egyháznak számolnia kell a demokratikus gondolkodásmód gyors terjedésével, és ki kell elégítenie saját híveinek információigényét. Úgy látta, hogy a sokat emlegetett német, angol és amerikai katolikus példát kell követni, ahol az egyház képviselői „folyton fenntartják az elven kontaktust a hívekkel. Mintegy családtagokul a híveket, aminthogy tényleg azok is, beavatják mindenbe, tudósítják, értesítik a dolgok állásáról, közlik vele terveiket”³⁸

A klérus egyre növekvő elégedetlensége csak igen lassan vált érzékelhetővé a folyóirat lapjain. 1916 novemberében például a *Krónika* rovat a következőket rögzítette: „Minden megváltozott, mindennek az ára meghatványozódott, csak a papi jövedelmek maradtak ugyanazok. Így azután mi nem csodálkozunk azon, amit a világiak nem értenek meg. Valamit kellene itt tenni, de csak szervezeten s törvényes vezetéssel: úgy remélhetünk valami eredményt.”³⁹ A szerkesztő tartózkodó hozzáállását jelzi az a rövid üzenet, amelyet 1917 áprilisában közölt a levelezés rovatban:

„A teológiai tanárok fizetésrendezéséről szóló cikkét nem közölhetem. Megható a kollegialitás, hogy a lelkipásztorok reánk is gondolnak. Ennivalónk csak van, a ruha azonban már zöldül rajtunk, az igaz.”⁴⁰ Néhány hónap múlva, szeptemberben viszont Czapik már közölt egy cikket, ami a teológiai tanárok helyzetét részletezte, anyagi viszonyaikat összevetve a református és evangélikus pályatársaik fizetésére vonatkozó adatokkal. „A számbeli egymás mellé állítás a teol. tanárok pirulni való alantas helyzetét tárja elő” – írta a névtelen szerző, aki ugyanakkor hangsúlyozta: „E sorokból tudatosan maradt ki minden érzelmi momentum, minden kedélyre hatni akarás. Tiszteletteljes, rövidre fogott panasz akart lenni.”⁴¹ A szerkesztő tehát a nehézségeket csak igen visszafogottan, a szigorú egyháziasság szempontjait figyelembe véve kezdte el tárgyalni.

Czapik laptulajdonosként hasonlóan tapintatos módon igyekezett tompítani a gazdasági problémák hatásait: több alkalommal is beszámolt a nyomdai áremelésekről, azonban az előfizetési árakat nem, vagy aránytalanul kis mértékben emelte; viszont az olvasókat a díjak pontos megfizetésére, a hátralékok rendezésére, illetve a lap ajánlására kérte.⁴² Igaz, idővel a figyelmeztetések hangnemében egyre több keserűség érezhető: 1917 decemberében például a hátralékos előfizetőket „a súlyos bűn terhe alatt kötelező igazságosságra hivatkozva” kérte arra, hogy ne károsítsák meg a díjak be nem küldésével.⁴³

A problémák azonban idővel egyre látványosabban törtek előre. A kléruson belüli feszültségek biztos jeleként például 1917 szeptemberében már a cölibátus eltörlésének igénye is megjelent a nyilvánosságban. A *Papok Közlönye* természetesen konzervatív szellemben reagált, és elítélte az *Aradi Közlöny* című világi lap vonatkozó cikkét, amely „egy csanádi pap” névalírással jelent meg. A *Papok Közlönye* egyenesen rágalomnak minősítette az aradi lap álláspontját, miszerint „a csanádi papok között komoly mozgalom volna a cölibátus ellen”; azt azonban még veszélyesebbnek ítélte, hogy az aradi híreket egyes fővárosi lapok is átvették. A szerkesztő ingerültségét az is jól mutatja, hogy a Szegeden ekkoriban terjedő, a cölibátus kérdését tárgyaló verseket „hülye tartalmú és csapnivalóan rossz” művekként jellemezte.⁴⁴

A klérus köreiben jelentkező önszerveződési és érdekképviseleti törekvéseket viszont erős fenntartásokkal szemlélték: annak kapcsán, hogy több espereskerületi gyűlés is felvetette a témát, a lap arról írt, hogy „Egyesek túlságosan sokat várnak tőle és ezek a lelkipásztorkodó papságból kerülnek ki. Mások meg túlságosan nagyra tartják az esetleges Lelkészegyesületnek befolyását, jobban mondva befolygni akarását az egyházi életre. Az eszmék zavartak még azoknál is, akik mozgatni szeretnék az ügyet. Nem tudják világosan körvonalazni, mit akarnak.”⁴⁵ A *Papok Közlönye* az érdekvédelmi szervezkedéssel szemben inkább a papság hitéleti jellegű összejöveteleinek állandósítását tartotta volna kívánatosnak, mint amelyek képesek kiragadni a lelkészeket „az évekkal fokozódó megszokottságnak bénító befolyása alól”,

megszabadítva őket a világ eseményeinek káros hatásaitól. Érdekesség egyébként, hogy a témával foglalkozó cikkeket Jozef Tiso (a leendő náci bábállam, a Szlovák Köztársaság államfője) írta, aki ekkoriban a nyitrai szeminárium munkatársa volt.⁴⁶

1918 októberében már olyan rossznak ítélték meg a helyzetet a szerkesztőségben, hogy vezércikkben tárgyalták azt a kérdést: mi az oka a papság körében terjedő lehangoltságnak? A lehetséges tényezők között felsorolták az anyagi problémákat, a vidéki plébánosok körében jellemző gazdálkodás nehézségeit, valamint a hívekkel való összeütközéseket, például a párbér és a természetbeni szolgálmányok behajtása miatt keletkező pereket, viszálykodásokat. Kifogásolhatónak ítélték továbbá a jövedelmező beosztások elnyerésének körülményeit, a kegyuraknak való hízélgés kényszerét. A helyi közösségek életében szintén találtak problémaforrásokat: „A hívek között mindenütt akadnak ellenséges érzületűek, gáncsoskodók, szájaskodók, bujtogatók, legjobb szándékainkat félremagyarázó.”⁴⁷

1918 novemberében, az őszirózsás forradalomra és a régi államrend összeomlására reagálva a lap óvatos optimizmussal tekintett a jövőbe, és azt fejtegette, hogy a papságnak nincs oka tartani a demokráciától, hiszen az eredetileg az őskeresztények katakombáiban született meg. „De ne féltsük egyházunkat a magyar nép millióitól. Jobban és őszintébben gondját viseli majd, mint tették a miniszterek és mágnások. Sőt biztosra vesszük, hogy új, virágzó és gyümölcsstermő életet hoz az új korszak a magyar egyházra.”⁴⁸

A gyorsan változó politikai helyzetben Czapik lapszerkesztőként óvatosan egyensúlyozott, jól érezhetően arra törekedve, hogy megpróbáljon hozzájárulni a klérus belső különbségeinek kiegyenlítéséhez. Ennek érdekében több kérdésben is felülvizsgálta korábbi nézeteit. Az érdekvédelmi szervezetként létrejövő Papi Tanács ügyében⁴⁹ például vezércikként közölte – az országos szerveződés intézőbizottsági tagjának választott – Csáktornyai István írását, amely a konzervatív oldalról érkező támadásokkal szemben védelmébe vette a szervezetet, és leszögezte: a tanács megalkulása ugyan valóban ellentétben állt a létező egyházi jogi előírásokkal, azonban „legális egy fensőbb nézőpontból, a teljes igazság fényében szemlélve”. Csáktornyai szerint a püspökök de facto elfogadták a szervezetet, és „Modernül gondolkozó ember nem láthat a Papi Tanácsban mást, mint az őskeresztény egyház demokratikusabb levegőjének újraéledését, a X. Pius alatti éra egyoldalúan autokratív irányával szemben, mely az egyháznak nem vált hasznára.”⁵⁰ Czapik bizonyára azért adott hangsúlyosan helyet ezeknek a nézeteknek, mert az alsóklérus mozgalma a csanádi egyházmegyében is igen erős volt, és a Szegeden megalakult Délmagyarországi Papi Tanács néhány vonatkozásban kifejezetten radikális álláspontot képviselt.⁵¹

A dogmatikai szempontból fontos kérdésekben viszont a szerkesztő ragaszkodott a konzervatív állásponthoz: amikor például Szalay Mátyás, a Papi Tanács

elnöke Az Újságnak nyilatkozva kiállt a cölibátus eltörlése mellett, a *Papok Közlönye* arra figyelmeztetett, rossz társadalmi üzenetet hordoz, hogy a nemzet és az egyház súlyos válságának idején úgy tűnhet, mintha a papság számára a nősülés lehetősége jelentené a legfontosabb problémát.⁵²

Az orgánum ugyanakkor igyekezett finoman kétségbe vonni a szerveződések jelentőségét: amikor például egy olvasó arról érdeklődött, hogy hány tagja lehet a Délmagyarországi Papi Tanácsnak, a szerkesztő azzal válaszolt, hogy megbízható információi szerint a csanádi egyházmegyéből a szegedi világi papság, illetve néhány falusi klerikus, összesen mintegy harminc fő vett részt – amit, tekintve, hogy az egyházmegyének ekkor 418 papja volt, szerény támogatottságnak ítélt. A szerkesztő ugyanakkor továbbra is a belső egység fenntartását tartotta a legfontosabbnak, amint azt a közlemény utolsó mondata is jelzi: „Ezt az ügyet azonban, sok, már jobb belátásra jutott paptársunk érdekében ne bolygassuk.”⁵³

A *Papok Közlönye* szerzői az új helyzethez való alkalmazkodás igényével arra biztatták a plébánosokat, hogy vállaljanak szerepet a nemzetiségi tanácsok szervezésében, sőt egyenesen hazafias kötelességnek tartották, hogy a klerikusok aktív részvételükkel, a „megbízhatatlan elemeket” kiszorítva megszerezzék az ellenőrzést a testületek felett. Úgy látták, hogy a német és a sokác tanácsokban kifejezetten szívesen fogják látni őket, a magyar nemzetiségű vidékeken azonban fel kell készülniük a „bolsevik elemek” aknamunkájára.⁵⁴

1919 elején, a közelgő parlamenti választásokra való felkészülés jegyében az orgánum már az egyértelmű politikai szerepvállalást tűzte ki első számú feladatként. „A papnak a keresztény politikai pártok elszánt harcosai között a helye; ellenkező vélemény a pasztorális analfabétaság bizonyítványa” – szögezték le.⁵⁵ Az országos katolikus törekvésekkel összhangban⁵⁶ a Keresztényszociális Párt támogatására szólították fel a lelkészeket, ám úgy látták, hogy a párt által egyesített különböző részcsoportok – nemzetiségiek, agráriusok, értelmiségiek és kisiparosok – képviselete a gyakorlatban igen nehéz lesz, és „a néplélek speciális érdekeken fölépült eszme- és vágykörével minden prudens irányzatnak számolnia kell”. Ezért felvetették annak lehetőségét, hogy az egyes csoportok számára indítsanak külön pártokat a politikai versenyben, majd állítsanak fel egy keresztény centrumot a különféle szerveződések egyesítésére.⁵⁷ A politikai küzdelmekben való részvétel programját Czapik is lelkesen támogatta, és februárban jól kidolgozott gyakorlati akciótervvel szolgált kollégáinak, amely azt részletezte, hogy miként célszerű nyilvános tiltakozó akciókat, tüntetéseket és aláírásgyűjtéseket szervezni a kötelező iskolai hitoktatás eltörlését célzó kormányzati elképzelésekkel szemben. A szerkesztő azt javasolta, hogy a plébánosok a nyilvános kiállást kapcsolják össze a keresztényszocialista mozgalom helyi megszervezésével.⁵⁸

ÖSSZEGZÉS

A *Papok Közlönyének* utolsó száma 1919 márciusában jelent meg. A történelem viharai ezt követően ellehetetlenítették a szerkesztő munkáját, aki végül úgy döntött, hogy a Románia fennhatósága alá kerülő Temesvárról Budapestre költözik. 1920 őszén a katolikus lapkiadó, a Bangha Béla által vezetett Központi Sajtóvállalat érdekeltségi körébe tartozó Pázmány Péter Irodalmi Társaság bejelentette, hogy Czapik vezetésével, *Egyházi Lapok* címmel kéthetenként megjelenő folyóiratot indít a katolikus klérus számára.⁵⁹ A *Papok Közlönyének* öröksége tehát új címmel, új székhellyel, országos szaklapként élt tovább.

Ez azt bizonyítja, hogy Czapik Gyula temesvári éveiben sikeresen alapozta meg későbbi lapszerkesztői karrierjét. Ennek zálogát – természetesen munkabírása és népszerű írói stílusa mellett – a közvetlen, nyílt kommunikáció iránti érzéke, illetve a kiegyenlítésre törekvő, a sajtó nyilvánosságában nem harci eszközt, hanem a kollegiális eszmecsere baráti fórumát látó felfogása jelenthette.

Ahogy egyik pályatársa, az őt egyébként kifejezetten nem kedvelő⁶⁰ pap-újságíró, Nyisztor Zoltán 1939-ben, a püspöki kinevezés alkalmából megállapította: „Czapik Gyula prototípusa volt az eszmei szerkesztőnek. [...] Az újságíráshoz tarsolyában nemcsak az írói vénát, a megfigyelő szemet, a páratlan éberséget és a nélkülözhetetlen bohémságot hozta, hanem a mindenre kiterjedő tudás, jellem és lelkiismeret vértzetét. [...] Német egyetemi műveltsége ellenére a francia világosság testesedett meg benne: írásaiban vagy állásfoglalásaiban sohasem volt homály, misztérium, írói vagy politikai elködösítés, hanem nyílt, magyaros állásfoglalás!”⁶¹

JEGYZETEK

- 1 Czapik Gyula. A Sajtó, 1939/7. 1. Az Est című bulvárlap a kinevezést szintén lelkes cikkel üdvözölte, amely szerint a magyar újságírók a „saját püspöküknek” tartották Czapikot. *Ízig-vérig*. In: Az Est, 1939. július 23. 3.
- 2 Dr. Czapik Gyula, protonotárius, kanonok, lapunk felelős szerkesztője veszprémi megyéspüspök. In: A Szív, 1939. július 29. 1.
- 3 Abencerage: *Diáklázadás Szegeden*. In: Délmagyarország, 1940. június 6. 5.
- 4 Gaál Endre: *A szegedi nyomdászat 1801–1918*. Szeged, 2001. 262. (a továbbiakban: Gaál 2001.)
- 5 [Ijjas Antal]: *Meghalt Czapik Gyula*. In: Új Ember, 1956. április 29. 1.
- 6 Czapik Gyula *prelátuskanonok gyásza*. In: Nemzeti Újság, 1936. május 14. 11.
- 7 Mandola Aladár: *A Szegedi Katolikus Kör története*. In: Szegedi Új Nemzedék, 1929. május 12. 4.
- 8 *Elítélt nyomdatulajdonos*. In: Typographia, 1904. március 11. 88. Ezzel összhangban egy helyi lap arról számolt be, hogy Czapik egyik szociáldemokrata munkása bejelentést tett a sztrájkbizottságnak, miszerint főnöke tevékenysége „a munkásokat céljuk kivitelében megakasztja”. *Szegedi munkások mozgalma*. In: Szeged és Vidéke, 1904. március 5. 6.
- 9 Például: *Ingók árverése*. In: Magyar Lloyd, 1902. február 23. 2.; *Ingók árverése*. In: Magyar Lloyd, 1902. március 2. 2.; *Ingók árverése*. In: Magyar Lloyd, 1902. augusztus 3. 2.; *Ingók árverése*. In: Magyar Lloyd, 1902. október 12. 2.; *Ingók árverése*. In: Magyar Lloyd, 1902. november 16. 2.; *Ingók árverése*. In: Magyar Lloyd, 1903. április 19. 2.
- 10 *Elítélt szegedi nyomdatulajdonos*. In: Szeged és Vidéke, 1904. március 15. 7.
- 11 Gaál 2001. 262.
- 12 *Országgyűlési Almanach az 1939–1944. évi országgyűlésről*. Szerk. Haeffler István. Budapest, 1940. 413–414. (a továbbiakban: Haeffler 1940.)
- 13 *Czapik Gyula pazmanita főpap visszaemlékezése egykori intézetére*. In: Beke Margit: *Fejlesztés az új- és legújabb kori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban*. Budapest, 2011. 242.
- 14 Andornaki Antal: *Utolsó találkozásom Czapik Gyula egri érsekkel*. In: Új Ember, 1958. április 27. 3.
- 15 Mint láthattuk, a Pázmáneumba nem Csernoch, hanem Dessewffy püspök küldte ki; az idős Czapik emlékezése során feltehetően összemosta a Pázmáneumba, illetve az Augustineumba való kiküldésének körülményeit.
- 16 Erről részletesen lásd Klestenitz Tibor: *Szegény ember gazdag hagyatéka. Szabó László levelezésének egyháztörténeti jelentősége*. In: *Uő: Fejlesztés az egyházi sajtó történetéből*. Budapest, 2020. 45–48.
- 17 Lotz Antal: *Történetíró papok Csanád egyházmegyében*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1991. 263–264.
- 18 Haeffler 1940. 414.
- 19 *Melléklet a Havi Közlönyhöz*. In: Temesvár, 1915. január 27.
- 20 *Kiadóváltozás a Havi Közlönynél*. In: Religio, 1915. február. 158.
- 21 Vass József: *Előretékinteni!* In: Havi Közlöny, 1915. január. 2–5.
- 22 Czapik Gyula: *A Főtisztelendő Előfizetőkhoz!* In: Havi Közlöny, 1915. június–július. 399.
- 23 *A megrendelőkhoz!* In: Havi Közlöny, 1916. március. 240.
- 24 *Szerkesztői üzenetek*. In: Havi Közlöny, 1916. május. 400.
- 25 *Az öreg plébános levelei*. In: Havi Közlöny, 1915. április. 311.
- 26 *Az öreg plébános levelei*. In: Havi Közlöny, 1915. június–július. 504.
- 27 [Ijjas Antal]: *Meghalt Czapik Gyula*. In: Új Ember, 1956. április 29. 3.
- 28 Czapik Gyula: *Az Olvasókhöz!* In: Havi Közlöny, 1916. november. 690.
- 29 Klestenitz Tibor: *Gerely József karrierje – falak és választóvonalak a katolikus nagygyűlések „szürke eminenciásának” életében*. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2013/3. 72–74., 81.

- 30 Személyéről legújabbán lásd: Klestenitz Tibor: *Pajzs és kard. Bangha Béla élete és eszmeisége*. Budapest, 2020.
- 31 B. Külön szaksajtója. In: Magyar Kultúra, 1917. január 20. 96.
- 32 Szerkesztői üzenetek. In: Papok Közlönye, 1917. május 15. 480.
- 33 Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, 2013. 145–146.
- 34 A *Temeswarer Zeitung* 1915 végén arról tudósított, hogy a két helyi katolikus lapot, a *Temesvári Újságot* és a *Die Zeitung*ot a lapok alapítójának özvegyétől, Kartje Mihálynétól egy konzorcium vásárolta meg, amelynek nevében Czapik Gyula fogja ellátni az igazgatói, valamint a *Die Zeitung* esetében a felelős szerkesztői teendőket. *Aus Temesvarer Pressekreisen*. *Temesvarer Zeitung*, 1915. december 2. 4. A hivatalos adatok szerint azonban a kérdéses lapok kiadótulajdonosaként 1916 elején az özvegyet jegyezték be. *Napi és időszaki lapok*. In: Városi Közlöny, 1916. január. 75. Hivatalos életrajza. úgy tudja, hogy „éveken át” a *Die Zeitung* és a *Temesvári Újság* szerkesztőjeként is dolgozott (Haefler 1940. 414), ennek azonban egyelőre nem találtam nyomát.
- 35 *An unsere Leser!* In: Temesvárer Neue Post, 1917. november 27. 1.
- 36 *Die moderne Frau*. In: Temesvárer Neue Post, 1917. december 3. 1.
- 37 Toldy Jenő: *Egyházi életünk szervezetlensége*. In: Magyar Kultúra, 1917. február 5. 116–117., 124–125.
- 38 Szöllőssy: *Ne féljünk a nyilvánosságtól!* In: Papok Közlönye, 1917. november 1. 804–806.
- 39 *Krónika*. In: Havi Közlöny, 1916. november. 762.
- 40 Szerkesztői üzenetek. In: Papok Közlönye, 1917. április 1. 336.
- 41 Egy teol. tanár: *A teológiai tanárok fizetése*. In: Papok Közlönye, 1917. szeptember 1. 615.
- 42 *Cím nélkül*. In: Papok Közlönye, 1917. június 15. 529.; *Cím nélkül*. In: Papok Közlönye, 1918. szeptember 1. 561.
- 43 A szerkesztő-kiadó: *A Főtisztelendő Olvasókhhoz*. In: Papok Közlönye, 1917. december 15. 913.
- 44 *A cölibátus ellen*. In: Papok Közlönye, 1917. szeptember 1. 621.
- 45 *Krónika*. In: Papok Közlönye, 1917. június 15. 574.
- 46 Tiszó József: *A papi összjövetelek ereje*. In: Papok Közlönye, 1918. április 15. 341.; Tiszó József: *A papi összjövetelek megszervezése*. In: Papok Közlönye, 1918. május 1. 385–388.
- 47 K. Gyerki Pál: *A papság lehangoltsága*. In: Papok Közlönye, 1918. október 1. 649–652.
- 48 Plébános: *A magyar klérus és a demokrácia*. In: Papok Közlönye, 1918. november 1. 737–738.
- 49 Ennek szerepéről lásd: Tengely Adrienn: *A Papi Tanács (1918–1919)*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2007/3–4. 19–67. (a továbbiakban: Tengely 2007.)
- 50 Csáktornyai István: *Legális-e a papi tanács?* In: Papok Közlönye, 1919. január 1. 29–30.
- 51 Tengely 2007. 47–48.
- 52 *Széljegyzetek*. In: Papok Közlönye, 1919. január 1. 31–33.
- 53 *A Délmagyarországi Papi Tanács ügyében*. In: Papok Közlönye, 1919. március 1. 176.
- 54 Blaskovics Ferenc: *Nemzetiségi kérdés az egyházban*. In: Papok Közlönye, 1919. január 1. 4–5.
- 55 Csapó György: *Népünk politikai megszervezése*. In: Papok Közlönye, 1919. február 1–15. 82. (a továbbiakban: Csapó 1919.)
- 56 Tengely Adrienn: *A keresztény politikai erők felkészülése az elmaradt 1919. áprilisi választásokra*. In: Egyháztörténeti Szemle, 2006/1. 158–184.
- 57 Csapó 1919. 82–83.
- 58 Czapik Gyula: *A vallásoktatás kidobása – keresztényszocialista szervezkedés*. In: Papok Közlönye, 1919. február 1–15. 84–88.
- 59 *Folyóirat a katolikus klérus számára*. In: Nemzeti Újság, 1920. október 17. 4.
- 60 Adriányi Gábor – Csíky Balázs: *Nyisztor Zoltán*. Budapest, 2005. 57.
- 61 Nyisztor Zoltán: *A szerkesztőségi asztaltól a püspöki trónig*. In: Magyar Kultúra, 1939. augusztus 5–20. 54–55.